

ORTHMAYR IMRE:

ELŐSZÓ A BRENNER-VITÁHOZ

Az 1952 óta megjelenő *Past and Present* a nemzetközi történeti szak-sajtó egyik legjelentősebb folyóirata. A lap indításakor megfogalmazott szerkesztői programot, a tényszerűség és a történeti általánosítás együttes követelményét, végülis a megjelenő írások magas szinten váltották valóra. E program szellemében zajlottak a folyóirat vitái is, köztük például a 17. századi „általános válságról” folytatott eszmecsere, melynek a korszak történeti feldolgozására gyakorolt megtermékenyítő hatása mind a mai napig nem gyengült. Nem nehéz megjósolni, hogy jelentős utóéletre számíthat az „Agrárstruktúra és gazdasági fejlődés a preindusztriális Európában” című szimpózium is, amely nemrég zárult le ideiglenesen a folyóiratban. A vitát Robert Brenner tanulmánya nyitotta az 1976-os évfolyam februári számában, majd nyolc írás válaszolt 1978-ban (február, május, augusztus) és 1979-ben (november), Brenner válasza pedig 1982 novemberében jelent meg.

Vitaindító cikkében Brenner a mezőgazdasági osztályviszonyok és osztályharc elsődleges meghatározó szerepét kívánja kimutatni Európa középkori és újkor eleji történeti átalakulásaiban. E kiindulópont nyilvánvalóan a marxista álláspont védelmét képviseli. Pontosabban, az egyik marxista álláspontét. Minthogy ugyanis a marxi értelemben vett osztályharc mindig politikai harc, így az osztályharc-determinizmus egyfajta politikai determinizmust jelent – a marxizmust viszont általában gazdasági determinista elméletként szokás számon tartani. Brenner valóban a politikai erőviszonyoknak biztosít – nem minden kétértelműség nélkül – kitüntetett magyarázó szerepet, s kritikája élet a történetírásban uralkodó ökonomista tendenciák ellen irányítja. Brenner „politikai marxizmusával” szemben Bois képviseli a vitában a marxizmus gazdasági determinista áramlatát. A gazdaság és technológia – Marxnál is meglévő – megkülönböztetése alapján viszont a gazdasági determinizmustól elkülöníthető egy technológiai determinizmus is, amely a vitában ugyan nem talál védelmezőket, de a termelőerők meghatározó szerepét képviselő marxisták között igen. Egyetlen elméleti irányzaton belül ennyi eltérő magyarázó elképzelés – s a Brenner-vita távolról sem korlátozódik marxisták közti nézeteltérésekre, miáltal a történelmi magyarázat-kísérletek igen széles skáláját tartalmazza. S minthogy nem elméleti, hanem történeti vitáról van szó, az általános magyarázóelvek tárgya-

lása helyett a résztvevők sokkal inkább történeti események, tendenciák, strukturális jellegzetességek konkrét okait keresik. Az érvelés közösen elfogadott bázisa a történeti tények bizonyító vagy cáfoló ereje, s ez az alapja a vita rendkívüli adatgazdagságának. Másrészt viszont a történeti magyarázó hipotézisek igazolási feltételeinek, s egyáltalán az eltérő típusú és erősségű magyarázatok közti különbségeknek a tisztázatlanul hagyása oly tág manőverezési lehetőségeket biztosít a résztvevők számára, hogy ez – úgy tűnik – eldönthetetlené teszi a különböző álláspontok harcát. De a vitának még ez a tulajdonsága is számos pozitívum forrása: nagy lehetőségeket biztosít a vitapartnerek találékonyságának, a váratlan fordulatok zavarbaejtő gazdagságának, az érvek és ellenérvek szinte követhetetlen burjánzásának.

Brenner nemcsak a magyarázóelv kiválasztásában nyúl vissza Marxhoz, hanem szorosan kapcsolódik Marx egy konkrét történeti elemzéséhez is. Anélkül, hogy erre gyakran hivatkozna, Brenner vitaindító tanulmánya az eredeti felhalmozás marxi bemutatásának megerősítését és kiegészítését nyújtja. Marx pusztán tényként rögzítette, hogy a 16–17. századi Angliában a földért folyó küzdelemben a földbirtokosok elsöprő győzelmet arattak a parasztok fölött, Brenner viszont ennek történeti eredetét és az osztálystruktúrában rejlő magyarázatát állítja elemzése középpontjába. Hangsúlyossá teszi továbbá, és pótlólagos indokokkal támasztja alá a marxi elemzésnek azt az elemét, hogy a tőkés iparosítás legfontosabb előfeltétele az agrárstruktúra drasztikus átalakítása volt. Ennek során Brenner az agrártermelés technológiai átalakulásaira is hivatkozva megerősíti azt a marxi elképzelést, hogy a mezőgazdasági nagyüzem jóval nagyobb termelékenységre képes, mint a kis parasztgazdaság. Az angliai átalakulásokra vonatkozó magyarázatait Brenner az ettől eltérő franciaországi fejlődés összehasonlító elemzésével támasztja alá.

A vita során Brenner kevés állítása marad megkérdőjelezetlenül. Bizonyos kérdésekben ugyan nagyfokú egyetértés mutatkozik vitapartnerei között, mégis inkább az a jellemző, hogy miközben Brenner kritikálják, lépten-nyomon ellent mondanak egymásnak is. A parasztgazdaság technikai lehetőségeinek a kérdésében például többen nagyon hasonló ellenvéleményt fogalmaztak meg Brennerrel szemben. Le Roy Ladurie szerint Brenner a parasztgazdaságban rejlő lehetőségeket irreálisan alulértékeli, pedig Hollandiában és Belgiumban e lehetőségeket megvalósítva a parasztgazdaság eleget tudott tenni az ipari kapitalizmus mezőgazdasági szükségleteinek. Croot és Parker szintén azt állítja, hogy a parasztbirtok nem akadály a szükségképpen a tőkés fejlődésnek, hanem épp ellenkezőleg egyik fontos elemét alkot-

ja. Cooper pedig arra hivatkozik a nagyüzemi tőkés mezőgazdaság jelentőségét túlértékelőkkel szemben, hogy Skandináviában és Nyugat-Európa legnagyobb részében az iparosodás a 20. század közepéig sem vezetett nagybirtok-képződéshez. Egyébként, mint Cooper utal is rá, a kisüzemi koncepció komoly hagyományokra tekinthet vissza a német szociáldemokraták századforduló környéki agrárvitáiban (s a 20. század elején az MSZDP soraiban is hatott, nem utolsó sorban Eduard David *Szocializmus és mezőgazdaság* c. könyvével).

A parasztgazdaság kapcsán létrejövő polarizálódástól eltérően sokkal inkább pluralizálódtak a nézetek például az angol és francia agrárstruktúra összehasonlításában. Brenner szerint a két agrárstruktúra döntő különbsége abban állt, hogy míg Angliában a földesurak, addig Franciaországban a parasztok kezére került a földek döntő többsége, annak eredményeként, hogy a földért folyó osztályharcból a 16–17. század során Angliában a földesurak, Franciaországban pedig a parasztok kerültek ki győztesen. Bois azt vonja kétségbe, hogy a földért folyó osztályharc eltérő kimenetele – amit ő is elismer – elégséges magyarázatul szolgálhat az angol és francia állapotok különbözőségéhez. Croot és Parker szerint Brenner már a két ország 16–17. századi agrárstruktúráját is rosszul vetette össze, mivel a kettő közötti különbség nem abban állt, hogy az angol parasztság a művelhető földterület sokkal kisebb hányadát birtokolta, mint a francia, hanem abban, hogy az angol parasztságon belül kialakult egy középbirtokos réteg, míg a francia parasztságot az egyöntetű lesüllyedés jellemezte. Cooper viszont már azt is kétségbe látszik vonni, hogy a francia és az angol birtokmegoszlás között bármiféle jelentős eltérés lenne. Véleménye szerint a két ország 17. századi mezőgazdasága közötti kritikus különbség abban állt, hogy Angliában a földhöz viszonyítva nagyobb állatállomány volt.

A vita sokszínűsége nemcsak tárgyi kérdésekben, hanem már a vitacikkek felépítésében és témaválasztásában is jelentkezik. Postan és Hatcher közös tanulmánya és Le Roy Ladurie írása többfrontos támadást intéz Brenner ellen, s így több különböző téma tömör tárgyalását nyújtják. Croot és Parker vitairata és Wunder tanulmánya egy-egy nagyobb részterületre koncentrál, az előbbi az angol és francia, az utóbbi a kelet - és nyugat-német parasztság eltéréseit elemzi. Hasonló jellegű Arnošt Klíma tanulmánya is, mely a 17–18. századi Csehország viszonyait mutatja be. (Arnošt Klíma, „Agrarian Class Structure and Economic Development in Preindustrial Bohemia”, *Past and Present*, no. 85. 1979. nov. 49–67.) (E tanulmány ismertetésére nem kerül sor az alábbiakban.) Bois és Hilton tanulmánya jó-

val nagyobb igényű: ők a feudális rendszer általános jellegzetességeinek és fejlődéstörténetének átfogó elemzésére vállalkoznak, mindenekelőtt Franciaország és Anglia példájára hagyatkozva. (Hilton tartalmas fejtegetései egyébként a vita kontextusán kívül is teljes egészében felhasználhatók. mivel ő a Brennerrel való direkt polémia nélkül fejti ki alternatív elképzeléseit.) Cooper írása megint más műfaj: adatok és koncepciók nyomasztó gazdagságú – a vitához hol közvetlenül, hol áttételesen kapcsolódó – felsorakoztatása, aminek feldolgozása akkor sem lenne könnyű feladat, ha a szerzőt halála nem akadályozta volna meg az írás végleges formájának kialakításában. Végül pedig az ellenvélemények szinte mindenre kiterjedő özönére Brenner egy nagy formátumú tanulmányban válaszol, eredeti álláspontja alapján újrafogalmazza a 12–18. századi európai fejlődés menetét, érdemben kitevé az őt érő kritikák nagy részére.

Az alább ismertetésre kerülő álláspontok között nemhogy dönteni, de eligazodni sem könnyű. Könnyű viszont a vita egészét megítélni: egy információkban és gondolatokban nagyon gazdag, szakismeretek és érvek tekintetében egyaránt magas színvonalú polémia, amelynek úgy sikerül a modern agrártörténeti kutatások eredményeibe bepillantást nyújtania, hogy közben a nyitott kérdéseket élesebb megvilágításba helyezi, mint ahogy ezt egy kézikönyv vagy monográfia megtehetné.